

Katarzyna KRAWCZYK
Kraków

***Tymcza, narka, bezva, senza* – procesy skracania w czeszczyźnie i polszczyźnie mówionej**

Dążenie do ekonomii wypowiedzi jest jedną z wyraźnych tendencji występujących współcześnie w wielu językach. Zjawisko to, nieodłącznie związane z procesem skracania, widoczne jest także bardzo wyraźnie w języku polskim i czeskim. W obu z nich mamy do czynienia z prawdziwym bogactwem przeróżnych skrótów i skrótowców. Niektóre z nich mają długą historię i tradycję, inne dopiero powstają i „walczą” o swoje miejsce w systemie językowym.

Można śmiało powiedzieć, że język lubi skróty, a raczej, że lubią je sami użytkownicy języka. Skróty i skrótowce pozwalają bowiem na zwiększenie tempa przekazu. Posługiwanie się skrótami to często jednak coś więcej niż jedynie oszczędność czasu i ekonomia wypowiedzi; w ten sposób wielu użytkowników języka podkreśla i uwiarygodnia swoją przynależność do różnych społeczności np. środowiska internautów czy konkretnej grupy zawodowej.

Przyglądając się zjawisku skracania wyrazów, możemy zauważyć, iż mimo tego, że współcześnie tendencja ta jest wyraźnie nasiloną, nie reprezentuje ona jednak nowego i nieznanego dotąd trendu zmian językowych. Na gruncie języka polskiego i czeskiego (i nie tylko) dążenie do skrótowości przejawiało się już niejednokrotnie.

Tendencję do skracania można było zaobserwować wraz z końcem XIX i początkiem XX wieku. Sprzyjał temu rozwijający się kapitalizm: powstawanie skrótów było związane z intensywnym rozwojem handlu; działalnością prywatnych przedsiębiorstw. W czasie pierwszej wojny światowej skróty były nieodłącznym elementem ówczesnych tekstów prasowych oraz komunikatów wojennych.

Prawdziwą ekspansję skrótów i skrótowców odnotowuje się na całym świecie po roku 1945. Za główną przyczynę takiego stanu rzeczy należy bez wątpienia uznać zwiększone tempo życia; intensywny rozwój życia społecznego, burzliwe zmiany polityczne i gospodarcze. Nowy powojenny porządek polityczny, rozbudowa systemu administracji państwowej, powstawanie nowych partii politycznych, szeregu organizacji, wzrost liczby zakładów pracy, firm, wreszcie dynamiczny rozwój nauki – wszystkie te zjawiska niewątpliwie sprzyjały tendencji do skracania wyrazów.

Mimo braku dokładnych danych wydaje się, że tak jak dawniej w języku polskim pod względem frekwencji dominowały literowce oraz głoskowce, podobnie często mogliśmy spotkać ich odpowiedniki, a więc *iniciálové zkratky* oraz *iniciálová zkratková slova* (Szczepańska 1994, s. 59) w języku czeskim. Do dziś zresztą te dwa typy skrótowców są wyraźnie obecne zarówno w czeszczyźnie jak i polszczyźnie, przy czym zaczynają tu dominować akronimy przejęte z języka angielskiego np.: *ABS, GPS, HR, PIN, PR, USB*. Obok nich pojawiły się jednak stosunkowo nowe typy: skróty nagłosowe czy wygłosowe, funkcjonujące w terminologii czeskiej jako „zkrácená slova nesložená – useknutá slova” (Hrbáček 1979, s. 97). Występują one przede wszystkim w języku mówionym, i to im właśnie przyjrzymy się w tym artykule.

Obserwując skróty, których obecność odnotowujemy dziś w języku kolokwialnym, możemy zauważyć, że zarówno na gruncie polskim jak i czeskim, znajdziemy podobieństwa nie tylko w ich budowie, ale także w tematyce, którą obejmują. Taką dziedziną jest bez wątpienia szeroko pojęta tematyka szkolnictwa: życie szkolne (studenckie), nazwy przedmiotów, nauczycieli:

– z języka polskiego: *audimax* < *Auditorium Maximum* ‘nazwa jednego z budynków Uniwersytetu Jagiellońskiego, zespół sal wykładowych, w których odbywają się m.in. zajęcia dla studentów, konferencje naukowe’, *angiel, anglik, angol* ‘język angielski’, *bibla, biblia* < *biblioteka*, *egzam* < *egzamin*, *fak* < *fakultet* ‘wydział’, *grama, gramica* < *gramatyka*, *hira, hista* < *histora, inf*

- < informatyka, koło, kolos < kolokwium, korki, kory < korepetycje, laborka, laborki < laboratorium, legitka < legitymacja, psor, sor < profesor, stypa < stypendium, tabla < tablica, uniwererek < uniwersytet, zada < zadanie domowe, zalka < zaliczenie, žen < żenada ‘żenujący’;
- z języka czeskiego: *anglina, ánina* < *angličtina* ‘język angielski’, *cvička, cvíka* < *cvičení* ‘ćwiczenie, ćwiczenia’, *deják* < *dejepis* ‘historia’, *ekoška* < *egologie*, ew. *ekonomika*, *ekonomie* ‘egologia’ lub ‘ekonomia’, *filda* < *filozofie*, także *filozofická fakulta* ‘filozofia’ lub ‘wydział nauk humanistycznych’, *gympl* < *gymnázium* ‘liceum, ogólniak’, *literka* < *literatura* ‘literatura’, *medína* < *medicina* ‘medycyna’, *mikračka* < *mikrobiologie* ‘mikrobiologia’, *opáčko* < *opákování* ‘powtórka materiału’, *patola, patolka* < *patologie* ‘patologia, przedmiot na studiach prawniczych’, *repec* < *reparát* ‘egzamin poprawkowy’, *růja, růža, runina* < *ruština* ‘język rosyjski’, *sorka* < *profesorka* ‘profesorka’, *stýpko* < *stipendium* ‘stypendium pieniężne’, *supl* < *suplování* ‘zastępstwo na lekcji’, *telák* < *telocvik* ‘zajęcia wychowania fizycznego’ lub też ‘akademia wychowania fizycznego’, *vízo* < *vyznamenání* ‘świadectwo’, *vychle, vchoš* < *vychovatel* ‘wychowawca’.

Powyższe przykłady powstały oczywiście na gruncie slangu młodzieżowego. Ta grupa społeczna wykazuje szczególną aktywność w tworzeniu nowych skrótów. Widać to także na przykładzie słownictwa bardziej ogólnego; szeroko pojętej rozrywki, sposobu spędzenia wolnego czasu przez ludzi młodych:

- w języku polskim: *alk, alek* < *alkohol*, *biżu* < *bizuteria*, *bro* < *browar*, *browiec* ‘slang. piwo’, *depra* < *depresja*, *dzięks, dzięki*, *ęki* < *dziękuję*, *fon* < *telefon*, *fryz* < *fryzura*, *gin* (wym. *dżin*), *ginko* < *ginekolog*, *herba* < *herbata*, *impra* < *impreza*, *komera* < *komercja*, *kom, komóra* < *komórka*, *komp* < *komputer*, *muza* < *muzyka*, *nastka* < *nastolatka*, *obuw* < *obuwie*, *oška* < *osiedle*, *polew* < *polewka* ‘slang. bardzo zabawna sytuacja’, *rewela, rewelka* < *rewelacja*, *solar* < *solarium*, *spontan* < *spontanicznie* ‘np. spotkanie,

wyjazd zorganizowane spontanicznie’, *szacun* < *szacunek*, *ubi* < *ubikacja*, *wibra* < *wibracje* w telefonie komórkowym, *wspóllo* < *współlokatora*, *zdzivko, ždziwko* < *zdziwienie*;

- w języku czeskim: *alkáč* < *alkohol* ‘alkohol’, *bálek* < *foťbálek* ‘piłka nożna’, *beton* < nazwa drinku połączenie: *becherovka* + *tonik*, *čěće!* < *človeče!* ‘człowieku!’, *čoko* < *čokoláda* ‘czekolada’, *d’, díky, dekan, dikas, dikes, díkec* < *dekují* ‘dziękuję’, *depka* < *deprese* ‘depresja’, *dýško* < *diskrece* ‘dyskrecja’, *fitko* < *fitcentrum* ‘fitness’, *hospa* < *hospoda* ‘gospoda, pub’, *mikrák* < *mikrofon* ‘mikrofon’, *narozky* < *narozeniny* ‘urodziny’, *neba* < *nebaví* ‘nie interesuje mnie to’, *neke* < *nekecej* ‘nie gadaj, nie mów’, *nepla* < *neplatí* ‘nie obowiązuje’, *neva* < *nevadí* ‘nie szkodzi’, *procík* < *procesor* ‘procesor’, *repre* < *reprezentace* ‘reprezentacja’, *retka, retko* < *cigareta* ‘papieros’, *semi* < *semifinále* ‘półfinał’, *souhl, souhlas* < *souhlasím* ‘zgadzam się’, *telák* < *teleobjektiv* ‘teleobiektyw’, *telka* < *televize* ‘telewizja’, *trága* < *tragédie* ‘tragedia’, *určo* < *určitě* ‘na pewno’.

Okazuje się, że anglicyzmy, które bardzo szybko przedostają się zarówno do języka czeskiego jak i polskiego, zostawiają swoje ślady także na płaszczyźnie skracania. W obu językach możemy wyróżnić grupę skrótów utworzonych właśnie na bazie słów pochodzących z języka angielskiego. Chodzi tu szczególnie o stosunkowo „młode” wyrazy, które dopiero zakorzeniły się w języku; często opisują nowe zjawiska czy trendy, np. w języku polskim: *(ta) afterka*, ale też *(ten) afterek* od *after-party*, *(ta) biforka*, *(ten) bforek* od *before-party*.

Warto zauważyć, że w dwóch powyższych przykładach w wyniku abrewiacji połączonej z derywacją powstały dwa polskie neologizmy: *dil, dilo* < *dealer*, np. *dealer narkotkowy*. Równocześnie polska pisownia odpowiada angielskiej wymowie, np. w języku czeskim: *basket* < *basketbal* od *basketball*. Ale już polski *kosz* od *koszykówka*; *komp, kompík* od *computer*, istnieje również czeski skrót *počík* < *počítač*, *noťas* < *notebook*, *mesík* < *Messenger*. Występujące one zarówno w języku polskim jak i czeskim, np. *admin* < *administrator* (np. czatu internetowego), *net* < *internet*, *sis* < *sister*. Jednocześnie jednak każdy

z języków wytworzył też własny skrót: pol. *siora* < *siostra*, czes. *ségra* < *sestra*, pol. *bi* < *biseks*, czes. *bi* < *bisexual*, pol. *ex* < *eks*, czes. *ex*, *exik* < *ex* ‘były partner/ka’, *homo* < *homosexual*, *hetero* < *heterosexual*.

Wśród młodego pokolenia Polaków popularne są też skróty nazw miast typu: *Krak* (*Kraków*), *Wawa* (*Warszawa*), *Wrocek*, *Wro* (*Wrocław*), *Biel* (*Bielsko-Biała*). Podlegają one odmianie, w wyniku czego w języku mówionym możemy usłyszeć: *Na weekend byłem w Bielu. Wiesz jak to jest w Wawie. Michał jest z Wrocka. Z Kraka wyjadę o ósmej*. Podobną tendencję możemy zaobserwować wśród młodych Czechów. Obecne są w mowie takie skróty jak *Ova* (*Ostrava*), *Liťák* (*Litomeřice*), *Pardubky* (*Pardubice*), *Olmik* (*Olomouc*): *Zítra přijede z Ovy s kámoškou. To jsem nejak nevěděl, že teď bydlíš v Pardubkách. Studuju v Olmiku*.

Wciąż dość młodym tworem, choć już nie nowością językową są, zwłaszcza w polszczyźnie, skróty (głównie) nagłosowe, które obejmują: pozdrowienia, określają zadowolenie, wyrażają uznanie czy dezaprobatę: *cze* < *cześć*, *elo* < *helo*, *dozo* < *do zobaczenia*, *nara*, *na-rka*, *narty* < *na razie*, *normalka* < *normalnie*, *powo* < *powodzenia*, *rewelka*, *rewela* < *rewelacja*, *spoko*, *spoks*, *spox* < *spokojnie*, *tymcza* < *tymczasem*, *w porzo* < *w porządku*.

Oczywiście również w języku czeskim nie brakuje tego rodzaju skrótów, np. *brou* < *dobrou (noc)* ‘doبرانoc’, *bájo* < *báječný*, *báječné* ‘świetny, świetnie’, *bezva* < *bezvadný*, *bezvadne* ‘wspaniały, wspaniale’, *dopo*, *dopol*, *dopolčo*, *dopolko* < *dopoledne* ‘przedpołudnie’, *hoj* < *ahoj* ‘cześć’, *jasan* < *jasný*, *jasne* ‘oczywisty, oczywiście’, *nashle* < *nashledanou* ‘do widzenia’, *normoš* < *normální* ‘normalny’, *obyč* < *obyčejný*, *obyčejne* ‘zwyczajny, zwykły, zwyczajnie, zwykle’, *odpo*, *odpol*, *odpolko* < *odpoledne* ‘popołudniu’, *ofiko* < *oficiální* ‘oficjalny’, *perfekt* < *perfektní* ‘doskonały, wspaniały’, *po o* < *po obědě* ‘po obiedzie’, *poho*, *v poho* < *v pohodě* ‘w porządku’, *samo* < *samozřejmě* ‘oczywiście’, *senza* < *senzační*, *senzačně* ‘sensacyjny, sensacyjnie’, *úža* < *úžasný*, *úžasně* ‘świetnie, wspaniale, niezwykle’,

vzrůšo < *vzrůšující* ‘podniecająco, podniecający’, *zdar* < *nazdar* ‘cześć’.

Warto także zaznaczyć, że ten typ skrótów, choć dziś obecny w obu językach, wcześniej pojawił się i przeniknął do języka potocznego w Czechach. I chociaż nie wszystkimi, to jednak wieloma spośród tych skrótów, posługują się także ludzie dorośli w sytuacjach codziennoformalnych. Na przykład zupełnie naturalnym jest pożegnanie *nashle*, które klient może usłyszeć w sklepie od sprzedawcy, a więc w sytuacji, gdy dwoje obcych sobie ludzi „na chwilę” wstępuje w pewne konwencjonalne relacje. Dwie dorosłe znajome, które przypadkiem, po długim czasie niewidzenia się, spotykają się na ulicy na pytanie: *jak se máš?*, mogą odpowiedzieć: *bezva*. Być może jest to swoboda, wynikająca pośrednio z wpływu *obecnej češtiny* jako kodu charakteryzującego ludzi określanych mianem „swoją człowieka”. Trudno jednak wyobrazić sobie analogiczne sytuacje między dorosłymi Polakami. Byłby to raczej przejaw pewnej gry z konwencją – młodzieżowej stylizacji, na którą mogłyby sobie pozwolić osoby naprawdę ze sobą żyjące.

Przytoczone wyżej sytuacje wydają się przemawiać za argumentem, że zjawisko skracania wyrazów na płaszczyźnie języka mówionego ma szerszy zasięg w języku czeskim, podczas gdy w polskim dominuje przede wszystkim w slangu młodzieży, bardzo rzadko przenikając do języka potocznego dorosłych. Świadczą o tym także poniższe przykłady skrótów używanych przez Czechów w różnym przedziale wiekowym, tematycznie związane z życiem codziennym. Ich ekwiwalentów nie znajdujemy w języku polskim: *agoška* < *agentura* ‘agencja’ (np. *reklamní agoška* ‘agencja reklamowa’), *amík* < *Američan* ‘Amerykanin’, *anglán* < *Angličan* ‘Anglik’, *asák* < *asistent* ‘asystent’, *bankáč* < *bankomat* ‘bankomat’, *bezďák*, *bezďák*, *bezďík* < *bezdomovec* ‘bezdomny’, *dovča* < *dovolená* ‘urlop’, *epka* < *med. epilepsie* ‘epilepsja’, *gynda* < *gynekologie* ‘ginekologia’, *hypča*, *hypina*, *hypka* < *hypotéka* ‘hipoteka’, *chíra*, *chýra* < *chirurgie* ‘chirurgia’, *klima* < *klimatizace* ‘klimatyzacja’, *komouch*, *komouš*, *komouč*, *komar* < *komunista* ‘komunista’, *odvaz* < *odvaha*, *odvažný* ‘odwaga, od-

ważny’, *pacouš*, *pocoš* < *pacjent* ‘pacjent’, *peňák* < med. *penicilin* ‘penicylina’, *prokouš*, *prokša* < *prokurator* ‘prokurator’, *rehabka* < *rehabilitace* ‘rehabilitacja’, *répa* < *republika* ‘republika’, *sólák* < *solista* ‘solista’, *sváča* < *svačina* ‘drugie śniadanie’, *věča* < *večeře* ‘kolacja’, *zmrzka* < *zmrzlina* ‘lody’.

W tej grupie możemy wymienić też skróty przymiotnikowe typu: *digi* < *digitální*, *nervní* < *nervózní*, *profi* < *profesionální*, *ukra* < *ukradený*, utworzone od liczebników: *pade* < *padesátník*, *šede* < *šedesátník*.

Przyglądając się budowie „nowych” skrótów zauważamy, że zdecydowaną większość *zkrácených slov* w obu językach stanowią rzeczowniki, dużo rzadziej pojawiają się przysłówki, przymiotniki czy liczebniki, znikomą ilość reprezentują czasowniki. Dominującym sposobem tworzenia skrótów wyrazowych jest abrewiacja połączona z derywacją. W polskiej grupie słów o tematyce szkolnej pojawiają się dodatkowo przykłady będące także przykładem uniwerbizacji: *cel* < *ocena celująca*, *konsta* < *prawo konstytucyjne* ‘nazwa przedmiotu na studiach prawniczych’, *pego* < *pedagog szkolny*, *psycho* < *psycholog szkolny*, *wycho* < *lekcja wychowawcza*. Niektóre z nich mają charakter bardzo kolokwialny, np. *konopa* < *liceum ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej*, *słowak* < *Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego*. W obu językach mamy także do czynienia ze złoženiami dezintegralnymi, np. pol. *zada* < *zadanie domowe*; czes. *beton* < *becherovka z tonikiem* ‘nazwa drinku będącego połączeniem alkoholu z tonikiem’, czy przykładami nietypowymi – bardzo mocno przekształconymi, np. pol. *gejca* < *geografia*, *wzmachol* < *wzmocniacz*; czes. *růja*, *růža* < *ruština*, *cíčko* < *cigareta*.

Możemy również zaobserwować wpływy angielskie: pol. *dzięks* < *dziękuję* (slangowa angielska forma *thanx*), czes. i pol. *psorka*, *sorka* < *profesorka* (choć w tym przypadku możemy mieć także do czynienia z innym angielskim słowem wyjściowym *to sorry* ‘przepraszając’) czy pol. *fak* < *fakultet*, gdzie polska skrócona forma sugeruje skojarzenie z angielskim wulgaryzmem *fuck*.

Procesowi skracania mogą towarzyszyć także inne zjawiska językowe np. zdrabnianie pol. *legitka* < *legitymacja*, *silka* < *siłownia*, czes. *bosoška* < *bossanova*, *zmrzka* < *zmrzlina* czy adideacja pol. *muza* < *muzyka*, *stypa* < *stypendium*, czes.: *klima* < *klimatizace*, *šampón* < *šampaňské*.

Podczas skracania dochodzi czasami do przekształceń, określanych w czeskiej terminologii jako *zklomení* np.: pol. *dicho* < *dyskoteka*, czes. *ála*, *aloše*, *alíky* < *alimenty*, *sámoška*, *samoška*, *samka*, *samojda* < *samoobsluha*.

Dalsza analiza pokazuje także, że w obu językach przeważającą część wyrazów skróconych stanowią skróty nagłosowe, gdzie skraca się koniec wyrazu: pol. *klima* < *klimatyzacja* np. w samochodzie, *kier*, *kiero* < *kierownik* oraz czes. *dóžo* < *doživotí*, *nádr* < *nádraží*, *lino* < *linoleum*. Rzadziej spotykamy skróty wygłosowe (odcięcie początku wyrazu), np. pol. *fon* < *telefon*, *bus* < *autobus*, *tomny* < *przytomny*, czes. *retka*, *retko* < *cigareta*, *sorka* < *profesorka*, *sor* < *profesor* (również w języku polskim), a także nagłosowo-wygłosowe, np. czes. *fránina* < *francouzština*, *matika* < *matematika*. Niezwykle rzadko mamy do czynienia ze skrótami nagłosowo-środkowymi: pol. *infa* < *informatyka* czy środkowymi, przykładem może być tutaj czeskie imię *Lexa* < *Alexandr*.

W swoim artykule T. Z. Orłoś zwraca uwagę na fakt, że w przypadku niektórych wyrazów skróconych nie wiadomo dokładnie od jakiej części mowy powstały. „Wątpliwości takie nasuwają się przy analizie skrótów, mających formy przysłówkowe typu czes. *senza*, *bezva*, pol. *spoko*. Stanowią pewnego rodzaju pułapki językowe. Jedynie z kontekstu możemy poznać, czy skrót taki powstał z rzeczownika, np. *senza* < *senzace*, przysłówka *senzačně* lub przymiotnika *senzační*” (Orłoś 2002, s. 319). Problematyczny jest także rodzaj gramatyczny przymiotnika; możemy go rozpoznać jedynie na podstawie kontekstu zdania np.: *bezva kamarádka* < *bezvadná kamarádka*, *bezva film* < *bezvadný film*, *bezva dítě* < *bezvadné dítě*.

Wśród wyrazów skróconych zarówno w języku polskim jak i czeskim występują formy nieodmienne czes. pol. *afro*, czes. *šede*, pol. *bi-*

žu, *normalka*, *spoko*, *szacun*, zdecydowana większość podlega jednak odmianie: pol. *herba*, *komuch*, *taksa*, *fon*, czes. *cíba* < *cibule*, *knedl* < *knedlík*, *konzerva* < *konzervativec*, *náča* < *náčelník*.

Możemy ponadto stwierdzić, że proces skracania wyrazów występuje na szerszą skalę w języku czeskim, w którym skróty rozpowszechniane są nie tylko, jak ma to miejsce w przypadku języka polskiego przez młodzież, ale również przez dorosłych. Jednak zarówno na gruncie czeskim jak i polskim to właśnie grupa młodych użytkowników języka odznacza się największą kreatywnością w dziedzinie tworzenia skrótów wyrazowych.

Literatura

H r b á č e k J., 1979, *Jazykové zkratky v češtině*, Praga.

O r ł o ś T. Z., 2002, *Tendencja do skracania wyrazów w języku czeskim i polskim*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczyk, Kraków.

S z c z e p a ń s k a E., 1994, *Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim*, Kraków.

Summary

The article describes the processes of shortening in Polish and in Czech. The exemplificative material is mostly derived from the Polish and Czech teenage language, because this social group is treated as the most creative group of language users, although it is significant to point out, that in Czech, acronyms can be found in spoken language of adults more often than in the Polish language. The author also notices the tendency to shorten words of English origin among other things, due to the derivative-abbreviatory processes, for example: *net internet*, *noťas notebook* etc.